

2. В рф випустили спеціальний довідник для проросійських зрадників і колаборантів, *ArmyInform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/07/27/v-rf-vypustyly-speczialnyj-dovidnyk-dlya-prorosijskyh-zradnykiv-i-kolaborantiv/>

3. Розвідка показала російські методички для агітаторів на окупованих територіях України. *ArmyInform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/08/23/rozvidka-pokazala-rosijski-metodychky-dlya-agitatoriv-na-okupovanyh-terytoryyah-ukrayiny/>

4. Працюють русняві боти по українських чатах телеграм каналів. *Донбас Оперативний*. URL: https://t.me/Donbas_Operativnyi/52600

5. На Херсонщині ексдепутат від «слуг» і колаборант Ковальов отримав «посаду» у створеному окупаційною владою «уряді». *Громадське*. URL: <https://hromadske.ua/posts/na-hersonshini-eksdeputat-vid-slug-i-kolaborant-kovalov-otrimav-posadu-u-stvorenomu-okupacijnoyu-vladoyu-uryadi>

6. Депутат Ковальов вважає, що на Херсонщині «росія назавжди». У «Слузі» його підозрюють у держраді. *Громадське*. URL: <https://hromadske.ua/posts/deputat-kovalov-vvazhaye-sho-na-hersonshini-rosiya-nazavzhdi-u-sluzi-jogo-pidozruyut-u-derzhradi>

7. Опоблок, «слуги» і локальні партії: хто ще, крім ОПЗЖ, пішов у колаборанти. *Запорізький центр розслідувань*. URL: <https://incentre.zp.ua/opoblok-slugy-i-lokalni-partiyyi-hto-shhe-krim-opzhh-pishov-u-kolaboranty/>

УДК 612.833.81

ВПЛИВ НАТАЛІЇ ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО НА УКРАЇНСЬКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНУ ДІАСПОРУ

Я. І. Пилипчик, Н. Р. Темірова

Анотація. У розвідці розглядається просвітницька діяльність видатної української інтелектуалки Наталії Полонської-Василенко та окреслюється її вплив на українську культурну й інтелектуальну діаспору. Проаналізовано основні аспекти просвітницької роботи, зокрема лекційна та публіцистична діяльність, організація культурних заходів і публікації. Дослідження зосереджено на розгляді внеску Наталії Полонської-Василенко у зміцнення української ідентичності, збереження культурної спадщини та сприяння громадським ініціативам у розвитку українського народу як української інтелектуалки та активної учасниці української діаспори.

Ключові слова: Наталія Полонська-Василенко, просвітницька діяльність, інтелектуальна діаспора, публікації, українська культура.

Наталія Полонська-Василенко була визначною постаттю в громадсько-політичному житті України, а також українській культурній та інтелектуальній діаспорі. Її вплив можна розглядати з кількох аспектів: науково-літературна діяльність, громадська діяльність, просвітницька робота.

У процесі вивчення постаті Н. Полонської-Василенко виокремлюються два етапи: друга половина ХХ ст. – представлений діаспорними дослідженнями, та кінець ХХ – перша третина ХХІ ст., коли в Україні з'явилися спеціальні дослідження її життя та творчості. Серед представників української діаспори відзначимо Л. Винара, О. Оглоблина, О. Омельченка, які співпрацювали з Наталією Дмитрівною та аналізували її доробок [1; 2; 3; 4]. В Україні інтерес до дослідниці з'явився лише в 1990-ті рр. Низку розвідок їй присвятив І. Верба, який зосередився на біографії науковиці [5; 6]. Інші дослідники привернули увагу до окремих сторін її творчості. Проте незважаючи на певний доробок українських авторів, постать Н. Полонської-Василенко потребує вивчення в контексті визначення її внеску у підтримання національних традицій вивчення української минувшини.

Одним з аспектів її діяльності була співпраця та активна участь української інтелектуальної діаспори в історичних товариствах. Н. Полонська-Василенко відіграла важливу роль у створенні Українського Історичного Товариства (УІТ). Ідея його формування виникла в другій половині 1964 р. через потребу координації праці українських істориків, які опинились в еміграції. До цього моменту науковиця працювала в журналі «Український історик», який було створено на противагу радянському «Українському історичному журналу». На початку створення УІТ до неї звернувся О. Оглоблин, попрохавши поради, на що отримав позитивну відповідь і підтримку з боку Наталії Дмитрівни. Зокрема, на неї поклалися перемовини з професором Курінним. Передбачалося перетворити редакцію «Українського історика» на ініціативну групу, яка потребувала широкої бази, як територіальної, так і персональної. Під час жвавого листування у листопаді 1964 р. було остаточно сформовано ініціативну групу «Українського Істо-

ричного Товариства», яка складалася з 17 членів. Пізніше Н. Полонську-Василенко одноголосно обрали заступником голови.

Н. Полонська-Василенко доклала чимало зусиль для створення та розвитку УІТ. За її підтримки до ініціативної групи було приєднано професорів Курінного та Міллера, вона прислужилася вказівками й порадами, активно захищала існування УІТ у той час, коли інші товариства були проти його створення. Упродовж багатьох років вона очолювала Мюнхенську філію УІТ. Загалом своїм авторитетом і працею історикиня сприяла зростанню товариства.

За сприяння Н. Полонської-Василенко у 1945 р. був заснований Музей-Архів Української Вільної Академії наук (УВАН) в Аугсбурзі (Німеччина), який став своєрідною головною бібліотекою, де зосереджувалася вся світова література про Україну. Наталю Дмитрівну було обрано дійсним членом УВАН і Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ), а з 1953 р. – і Міжнародної Академії наук у Парижі.

Ще одним проєктом, у якому виявився організаційний хист, наукова обдарованість, патріотизм Н. Полонської-Василенко, стала співпраця у періодичному виданні «Український історик». З 1964 р. вона була членом редколегії, активно діяла у трьох вимірах: розміщувала свої праці на сторінках журналу, надсилала матеріали інших авторів та коментувала тексти, які друкувались в «Українському історіку».

У журналі товариства розміщуються праці історикині: Рецензія на працю Л. Винара «Андрій Войнаровський», Мюнхен, 1962, Український Історик, ч. 1. 1963, стор. 18–19; «До історії України XIX століття» У. І., ч. 4. 1964, стор. 9–14, У. І., ч. 1–2, 1965, стор. 14–21; «Сторінки спогадів: Український Вільний Університет», ч. 3–4, 1965, стор. 39–47; «Микола Прокопович Василенко – життя та наукова діяльність», ч. 3–4, 1966, стор. 41–51, «Бібліографія праць М. П. Василенка», там же, стор. 103–109; «До історії архівів Києва», ч. 1–4, стор. 90–92, «Архів Запорозької Січі та питання про видання його», там же, стор. 134–137. До друку вона надіслала спогади свого чоловіка, академіка Миколи Василенка, які були надруковані вперше на сторінках журналу – «Історія мого приват-доцентства». У. І., ч. 3–4, 1966 [4, с. 90–91].

Історикиня жваво цікавилася подіями, що відбувалися в науковому житті України, особливо коли це стосувалось її улюбленої справи чи навмисного фальшування історичних подій на догоду радянським ідеологічним настановам. Розробляючи в еміграції наукові проблеми історії України, Наталія Дмитрівна порушила у своїх працях чимало питань, однак, позбавлена можливості широко користуватися архівами, вона мусила відкоригувати тематику своїх досліджень.

Зокрема, в еміграції її зацікавили взаємини України та Західної Європи часів Русі. Цій проблематиці присвячені такі статті: «Княгиня Ольга» (Гомін України. Мюнхен, 1955. Ч. 32); «Київська держава і Захід» (Визвольний шлях. Лондон, 1954. Ч. 1); «900-річний ювілей Київського князівства» (Сучасна Україна. Мюнхен, 1954) та інші. Як свідок заснування і становлення Української Академії наук (УАН) Н. Полонська-Василенко виступила її історіографом. Дослідження, що вийшло у двох частинах у Мюнхені у 1955–1958 рр., було побудоване як на друкованих джерельних відомостях, так і на особистих спогадах автора. В ньому Наталія Дмитрівна торкнулася двох питань – боротьби в УАН за незалежність наукової думки у 1918–1930 рр. та агонії Академії і повного її підкорення ідеологічним засадам керівної Комуністичної партії в 1930–1941 рр. Своєрідним додатком до цієї праці є велика стаття «Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків» [7].

Важливою проблемою, над якою працювала дослідниця в еміграції, була історія Української церкви. У 1949 р. вийшов її скорочений текст «Історії Української церкви», прочитаний у Богословській Академії в Мюнхені. До того ж Н. Полонська-Василенко підготувала для Церковно-Археографічної комісії при Апостольській візитатурі в Мюнхені «Нарис історії Української Церкви» (Мюнхен, 1960). Значну цінність становлять її монографія «Історичні підвалини Української автокефалії» (Мюнхен, 1964) і розвідка «Особливості Української православної церкви» [2].

Декілька праць Н. Полонська-Василенко в цей період присвятила подіям національно-визвольної боротьби 1648–1654 рр. і наступу російського царизму на Українську державу. Серед них «Хмельниччина» (Календар-Альманах. Мюнхен, 1947); «Переяславський договір в очах його сучасників» (Визвольний шлях. Лондон, 1955. Кн. 4); «Гетьман Мазепа та його доба»

(Український Самостійник. Мюнхен, 1959. Ч. 26); «Палій і Мазепа» (Вісник. Мюнхен, 1959. Ч. 7–8) [5, с. 80–81].

Розробляла дослідниця і улюблену тему, пов'язану із Запоріжжям XVIII ст. Так, у 1965–1967 рр. в Мюнхені вийшла її двотомна узагальнююча праця «Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина» [6].

З численних праць Наталії Дмитрівни варто назвати її узагальнюючу двотомну «Історію України», над якою вона працювала багато років. У цій праці, за словами Б. Крупницького, авторка виявила себе «як прихильниця В. Липинського і репрезентантка нового державницького напрямку української історіографії. Її легким і блискучим стилем написана Історія: є вже не історією боїв, соціальних «розрухів», але скоріше історією окремих видатних особистостей, при чім авторка не забуває підкреслити й еволюційний характер розвитку України – там, де еволюція мала місце» [8]. Ця праця стала по суті підсумком всього її творчого життя та вплинула на формування наукової концепції української історії в еміграційному середовищі.

Н. Полонська-Василенко була відомою просвітницею, яка віддавала багато уваги розповсюдженню знань про українську культуру, історію та сучасність. Її просвітницька робота спрямовувалася на поширення української ідентичності та усвідомлення національної спадщини серед громадян України та за її межами. Серед її основних аспектів виокремлюються такі напрями:

- Лекції та публічні виступи, з якими вона часто виступала на різних заходах, конференціях і семінарах, розповідаючи про історію та культуру України. Її виступи були спрямовані на підвищення свідомості та освічення громадськості щодо важливих аспектів української історії та сучасності.

- Публікації – статті, есе, аналітичні матеріали та книги, в яких розглядала історичні, культурні та соціальні питання, пов'язані з Україною. Її публікації були орієнтовані на широку аудиторію та мали на меті популяризацію української культури та історії.

- Організація культурних заходів, а саме: влаштування культурних і громадських заходів – виставки, концерти, літературні вечори та інші події. Вона сприяла організації та популяризації українських культурних подій у різних країнах, де проживала українська діаспора.

Отже, Н. Полонська-Василенко зробила значущий внесок у розвиток української культурної та інтелектуальної діаспори. Основні аспекти її просвітницької діяльності, включаючи лекційну та публіцистичну діяльність, організацію культурних заходів та публікацій, засвідчують, що особливу увагу вона приділяла популяризації українськості за межами етнічної Батьківщини.

Abstract. In this study the enlightening activity of the prominent Ukrainian intellectual Natalia Polonska-Vasylenko and its influence on the Ukrainian cultural and intellectual diaspora are examined. The research analyzes the key aspects of her enlightening work, including lectures, public activities, organization of cultural events, and publications. The study focuses on exploring Natalia Polonska-Vasylenko's contribution to popularizing Ukrainian identity, preserving cultural heritage, and supporting public initiatives for the development of the Ukrainian people as an intellectual and active participant of the Ukrainian diaspora.

Keywords: Nataliia Polonska-Vasylenko, educational activity, intellectual diaspora, publications, Ukrainian culture.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Винар Л. Наталія Полонська-Василенко: Архівні матеріали. *Український історик*. 1995. № 1–4 (124–127). С. 315–319.
2. Оглоблин О. Н. Д. Полонська-Василенко – видатний український історик, філософ, археолог. *Видатні історики України*. Вип. 1, Київ, 2003. С. 8–26.
3. Оглоблин О. Наталя Дмитрівна Полонська-Василенко (3 нагоди 80-ліття). *Наукові Записки УВУ*. 1963. Ч. 7. С. 95–100.
4. Омельченко В. Наталія Полонська-Василенко (3 нагоди 85-ої річниці з дня народження і 60-ої річниці науково-академічної діяльності). *Український історик*. 1969. С. 86–94.
5. Верба І. Н. Д. Полонська-Василенко: сторінки життєвого та творчого шляху. *Український історичний журнал*. 1993. № 7–8. С. 70–81.
6. Верба І. Н. Південна Україна і Запоріжжя в археографічній діяльності Наталії Полонської-Василенко. *Емінак*. 2015. С. 67–87.

7. Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків». *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка (ЗНТШ)*. Париж; Чикаго, 1962. Т. 173. С. 7–111.

8. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. Т. 1. До середини XVII століття. 3-тє вид. Київ: Либідь, 1995. 672 с.

УДК94:(2-78) 477

ВИНИКНЕННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ СПІЛКИ ВОЙОВНИЧИХ БЕЗВІРНИКІВ У 1920–1930-Х РР. (НА МАТЕРІАЛАХ УРСР)

І. В. Погонець, Є. О. Пшемницька

Анотація. Ця стаття присвячена дослідженню антирелігійної політики більшовиків у 1920–1930-х рр. Указано причини створення Спілки войовничих безвірників, проведено аналіз їхньої структури та вказано основні методи роботи. Спілка войовничих безвірників була ключовим інструментом комуністичної ідеології в боротьбі проти релігії та духовності. Її діяльність включала в себе проведення антирелігійних кампаній, видання літератури, репресії, організацію заходів та інші методи, спрямовані на витіснення релігії з громадського життя. Досліджено як СВБ вплинула на життя людей під час Голодомору 1932–1933 рр. Розглядається період послаблення діяльності СВБ, особливо після вересня 1939 р., а також наслідки цієї роботи для суспільства та культури.

Ключові слова: Спілка войовничих безвірників, антирелігійна пропаганда, атеїзм, радянська влада.

Після захоплення влади і створення СРСР більшовики взялися за зміни у всіх сферах життя громадян, зокрема в релігійних питаннях. Спочатку радянська влада намагалась незначною мірою догоджати своєму електорату, який був переважно вірянами, приймалися декрети, в яких зазначалась нейтральність влади до церковних питань, проте одночасно закладався ґрунт для майбутньої антирелігійної пропаганди. Вже у першій половині 1920-х років почалась потужна антирелігійна кампанія, яка супроводжувалась репресіями, утисками, виданням антирелігійних брошур та газет, створенням різних спілок і комісій. Однією із таких організацій стала Спілка безвірників.

Дослідженням історії та діяльності Спілки займалися такі дослідники: І. Руденко, Л. Дудка, О. Балдинюк, Т. Євсєєва, В. Єленський, А. Киридон, О. Ігнатуша, О. Вітринська. Однак актуальності набуває переосмислення історії організації, особливо протягом 1920–1930-х рр., ключових у радянській антирелігійній політиці.

Мета – визначити причини створення Спілки безвірників, провести аналіз їх структури і основних методів боротьби.

До подій революції 1917 р. церква відзначалася вкрай значущим впливом на соціальну та культурно-освітню сферу життя громадян. З огляду на це, коли більшовики прийшли до влади, вони приділяли велику увагу боротьбі проти релігійної віри серед населення. З початку 1920-х років відбувається інтенсивний процес закриття церковних споруд, зокрема активна ініціатива щодо демонтажу дзвонів для їх переплавки у кольоровий метал та конфіскації церковних цінностей [1].

Для практичного втілення плану в життя створювались різні антицерковні структури. Перші антирелігійні гуртки на території України виникали вже в 1923 р. Проте тоді такі гуртки не були популярними і їх кількість була незначною в основному через відсутність кваліфікованих пропагандистів. Під час наради Всеукраїнської антирелігійної комісії (далі ВАК), яка відбулася 20 травня 1924 р., було зазначено катастрофічний стан антирелігійної роботи; дехто висловлював думку, що спочатку антирелігійна пропаганда була наступальною, а потім відступила. Зазначалося, що не вдалося отримати повної картини стану роботи на місцях, і вона і далі залишалася «хаотичною і невизначеною». Особливо в Донецькій, Катеринославській і Одеській губерніях на місцях продовжував панувати антирелігійний екстремізм, згідно з інформацією органів ДПУ-НКВС.

Повноцінна антирелігійна пропаганда не була скоординована, тому назривала необхідність зібрання членів різних атеїстичних гуртків. Для оживлення агітаційної та пропагандистської роботи ВАК пропонує зробити їх методи більш адаптованими до конкретних місцевих умов. Наприклад, у містах на найближчий літній період рекомендувалося припинити гурткові за-